

Forten en ficties

Militaire fictie heeft veel meer met kunst te maken dan je in eerste instantie zou verwachten. Dat is deze zomer het onderliggend fenomeen in drie forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam. Die figuren afwisselend als toneel van de kracht én van de idioterie van verbeelding. De strijd speelt zich af in, op en rond de forten Vijfhuizen, Asperen en Nieuwersluis. Bijna anderhalf jaar werkten journalisten en curatoren Sacha Bronwasser en Lucette ter Borg aan dit spektakel, waarbij alles geoorloofd lijkt. Gimme Shelter, de titel van de manifestatie, is veel meer geworden dan een tentoonstelling of een verzameling beelden. Kunstwerken, historisch materiaal, militaire architectuur, de plaats in het landschap – zelfs de wind: alles staat in wisselwerking tot elkaar en roept gevoelens op bij de bezoeker. Dat kan ook bijna niet anders. De vijand kan ieder moment toeslaan, maar wij zijn voorbereid; dat lijkt de boodschap te zijn van de militaire bouwwerken. Maar toen in oorlogen paarden en kanonnen plaats moesten maken voor vliegtuigen en lange afstands-raketten, bleek ineens dat de forten er volledig nutteloos bij lagen. Nooit werd er één schot gelost.

Door Peke Hofman

Wouter Klein Velderman, *Revolt Mass*, foto kunstenaar

Trilogie

Elk fort heeft een eigen verhaal. Vanuit de verschillende functies en geschiedenissen van de drie locaties ontstond zo een soort drieluid. Voor elk deel zijn kunstenaars uitgenodigd die vanuit een specifieke thematiek de militaire fictie voel- en/of zichtbaar maken. In Fort Asperen waren gedurende verschillende mobilisatieperiodes soldaten gelegerd. Hier staat het vijandbeeld centraal. Dit beeld wordt mede bepaald door verhalen en geruchten, door de spanning die soms ontstaat maar ook door de verveling die toeslaat als de vijand maar niet komt opdagen. Zoals bij het werk van Yan Michon, scholier en nog maar vijftien jaar oud. Hij heeft met draad en papier een soort miniatuurstrijders gemaakt, prachtig gedetailleerd in aanvals- en verdedigingshoudingen. Ze zijn heel verschillend van karakter en grootte, maar door het materiaal en de kleur vormen ze één groot fantasieleger. Hoogtepunt voor mij in Fort Asperen is de bijdrage van het kunstenaarsduo Chaja Hertog en Nir Nadler. Op de plek waar ooit een paardenkelder gepland was, onderin het fort, projecteren zij vier lichamen van paarden van zeer dichtbij en heel precies uitgesneden. Daar in de vochtige, donkere ruimte voel je de spanning door het zenuwachtig getrappel van de hoeven, de trillingen in de huid en de knipperende ogen. De levensgrote paarden doen in deze context natuurlijk ook denken aan de belangrijke rol die deze dieren hebben gespeeld in talloze oorlogen – zelfs tot en met de Eerste Wereldoorlog toen miljoenen paarden omkwamen door uitputting en geweld.

Nieuwersluis

Het meest geheimzinnig is Fort Nieuwersluis, net ten noorden van Breukelen. Verscholen in het groen, omgeven door water heeft dit fort nog lang dienst gedaan als commandocentrum tijdens de Koude oorlog. Zelfs veel dorpsbewoners wisten niet precies wat zich op het forteiland afspeelde. Het thema 'Verborgen krachten' sluit goed aan bij deze geschiedenis. Hier valt vooral het werk van Allora & Calzadilla op. Hun licht- en geluidsinstallatie *Wake Up* hebben zij aangepast aan de donkere ruimtes in het torenfort. Zeven trompetspelers werden gevraagd de *Reveille*, het militaire ritueel bij het opstaan, op eigen wijze te interpreteren. Gecombineerd met een uitgekiend lichtschematische wordt de bezoeker geconfronteerd met verrassende, spannende en soms zelfs enge, zintuiglijke ervaringen. Flitsen van licht en flarden van muziek dringen diep door in het fort maar ook in het hoofd van de toeschouwer. Laat ik zeggen: je oriëntatievermogen gaat er niet op vooruit. Heel anders, maar niet minder indrukwekkend is de video van Jeroen Kooijmans waarbij we vier bosjes door een meer zien bewegen. Het doet meteen denken aan soldaten die met camouflage van groene takken op hun hoofd hun doel besluiten. Dan verschijnt ineens een kind dat in tegenovergestelde richting over het water loopt. Absurd, poëtisch en vervreemdend. Hier strijden spanning en verbazing om voorrang.

Strijdtoneel

In Kunstfort Vijfhuizen staat het strijdtoneel centraal. Het 'spel' van de oorlog kan op vele manieren bekeken worden. Soms gebeurt dat letterlijk, zoals in veel videogames, soms heel serieus, zoals in het geval van de bombardementen met *drones*, die bestuurd worden vanachter een computer duizenden kilometers verderop. Het spel kan ook kritisch en absurdistisch zijn, zoals in het werk *Démontable* van Douwe Dijkstra. Deze kunstenaar laat in een videowerk een ogenschijnlijk dagelijks tafereel langzaam veranderen in een slagveld. Een keukentafel als oorlogsgebied. Basale dagelijkse bezigheden als eten en koffiedrinken worden verstoord of onmogelijk gemaakt door beschietingen. Waar wij normaal de veiligheid hebben van ons televisiescherm komt nu de oorlog echt binnen. De meest fantastische bijdrage van *Gimme Shelter* is voor mij toch wel het enorme kunstwerk van Wouter Klein Velderman: *Revolt Mass*. Drie felgekleurde antieke vliegtuigen gemaakt van een soort plastic – een Engels Bristol type, een Fokker Dr.1 en een Frans Nieuport-model – hangen buiten in drie bomen op het fort. Gedeeltelijk gedemonteerd zijn ze met bondagetechnieken vastgesnoerd in stevige touwen. Door de stevige knopen en het strakke touw zijn de kleurrijke vormen van de rompen en vleugels vervormd. Als je even vergeet dat het vliegtuigen zijn, kun je ze ook zien als prachtige volumes die gevangen zijn in al het groen van bomen en omgeving. Het kunstwerk is geestig, maar ook imponerend. De vliegtuigen deden mij ook denken aan de kleine piepschuim bouwpakketten die je vroeger bij twee pakken

Stefan Gross, *Pink JSF*, foto © Stefan Gross

wasmiddel of een tankbeurt kreeg. De vleugels schoof je op de romp, stak je met een elastiekje en vliegen maar. Het spelen met oorlogstuig komt ook hier om de hoek kijken. Voor de kunstenaar zelf is het werk een omkering van de historische werkelijkheid. Het fort heeft de mythe van onneembaarheid weer even terug; de vliegtuigen zijn verslagen, gevangen en tentoongesteld.

JSF

Hoewel de drie locaties elk een eigen gezicht en thema hebben, is *Gimme Shelter* wel degelijk één groot kunstproject. De rode draad, militaire fictie, wordt nog eens geaccentueerd doordat de curatoren twee kunstenaars en een kunstenaarsduo hebben gevraagd een beeld te maken geïnspireerd op de Joint Strike Fighter. In de ogen van velen is dat een zoveelste militaire farce die uit de hand dreigt te lopen. Voor Lucette ter Borg en Sacha Bronwasser is de kans groot dat als dit militair prestigeobject ooit operationeel wordt, de nieuwe oorlogen allang niet meer met bemande vliegtuigen uitgevochten zullen worden, maar met computergestuurde *drones* en geavanceerde raketten. Het zijn de blikvangers van de manifestatie geworden. Ze verbinden de forten onderling maar ook de geschiedenis en het heden. De roze JSF van Stefan Gross bij Kunstfort Asperen is misschien wel het meest in het oog springend. Het gevechtsvliegtuig, op ware grootte, is opgebouwd uit bierkratten en bekleed met een knalroze plastic huid die doet denken aan suikerspinnen, zuurstokken en kauwgom. Het onschuldige, verleidelijke en kinderlijke roze staat natuurlijk haaks op de functionele moordmachine die de JSF in wezen is. De straaljager ligt daar op zijn kop naast het fort met de wielen van het landingsgestel in de lucht. Het contrast met de groene zachte glooiingen in het landschap doet bijna pijn aan de ogen.

Verbeelding

Dat kunst en militaire fictie eigenlijk veel met elkaar te maken hebben blijkt uit het volgende citaat van Lucette ter Borg: "De verbeelding speelt een grote rol in het militaire: vooruitdenken, scenario's schetsen, een vijandbeeld vormen. Het idee dat je je als militair in principe voorbereidt op vrede door oorlog te voeren is in al zijn tegenstrijdigheid een thema dat voer is voor beeldend kunstenaars. Probeer je verder voor te stellen hoe het leven op de forten was: het eentonige

bestaan van op de uitkijk staan, de appels, laarzen poetsen, wapens schoonmaken, paarden borstelen, het dromen over misschien wel een briljante militaire carrière en ondertussen je tijd verdoen met wachten op een vijand die nooit komt. Wij vonden dat zo'n mooi gegeven dat smeekte om een zoektocht naar kunst." De gevleugelde uitspraak 'De verbeelding aan de macht' krijgt op deze wijze wel een heel dubbele betekenis.

Toch zijn er naar mijn mening ook enkele bijdragen die wat minder tot de verbeelding spreken.

Zo fotografeerde Dik Bouwhuis ruimtes, kantoren, kantines e.d. in kazernes die leeg staan. Misschien zijn ze als foto's interessant, maar aan de verlaten sfeer die toch al in en rond de forten hangt voegen ze weinig toe. Bovendien worden ze op deze manier een beetje illustratief en eenduidig.

Fictie en werkelijkheid

Dit neemt niet weg dat de curatoren er in geslaagd zijn om een super spannend kunstspektakel te bouwen rond een gedachte die ook heel makkelijk pamflettistisch kan worden of die open deuren nog verder openzet. Het tegendeel is het geval; er wordt een spel gespeeld met fictie en werkelijkheid waardoor je als kijker vaak verrast wordt, waardoor soms dingen heel anders blijken te zijn dan je in eerste instantie dacht. Ook de brede, vrije opzet van kunst in combinatie met documentair en historisch materiaal, architectuur en natuur maakt *Gimme Shelter* dynamisch en avontuurlijk. Schoonheid en dreiging, spel en werkelijkheid: het loopt meestal door elkaar heen. De roep om bescherming is van alle tijden net als de manipulatie van de – soms afschuwelijke – werkelijkheid. De kunstenaars in dit project ontleden en ontrafelen, maar stellen ook vragen bij onze waarheid, de zogenaamde objectieve beelden van de westerse media.

Uiteindelijk verwijst de titel toch ook naar een van de mooiste nummers van de Rolling Stones uit 1969, ingegeven door een van de leukste oorlogen van de vorige eeuw: *Gimme Shelter*. "War, children, yeah, it's just a shot away".

Gimme Shelter, Kunstfort Asperen, Fort Nieuwersluis en Kunstfort bij Vijfhuizen, 30 mei t/m 20 september 2015, www.gimme-shelter.nl